

Bod Péter Szent Hilariusának forrása.

Irta: DR. CSÚRY BÁLINT.

A *Szent Hilariusról*, e méltatlanul feledésbe merült, a maga idejében igen népszerű népkönyvről gyakran esett szó az irodalomban. Életírói, tanulmányozói kellőképen méltatták értékét.¹⁾ Haraszi rámutat arra is, hogy egyik-másik találómeséje a nép ajkára is átment (Figyelő IV. 26). Ehhez pótléku! megemlíttjük, hogy Göcsejben egyik lakodalmi ceremónia alkalmával Bod Péter Szent Hiláriusából származó találómeséket adnak föl a menyasszonyért jövő násznépnek (*Gönczi Ferenc: Göcsej*, 343. l.).

E népszerű, félig humoros, félig komoly könyv forrását az irodalomtörténet a német irodalomban keresi,²⁾ de eddig még nem sikerült megtalálnia.

Az alábbiakban részletesen ki fogjuk mutatni, hogy a *Szent Hilarius* egy német találómesé gyűjteményen alapul, melynek szerzője *Heidfeld János* ebersbachi prédikátor *Szenczi Molnár Albert*nek bizalmas barátja volt, kivel Molnár levelezésben is állott s művéhez: a *Sphinx theologico-philosophica*-hoz adalékokat is küldött. Molnár adalékait a *Sphinx* 5. kiadásától kezdve (1608.) *Analecta aenigmatica* cím alatt a mű függelékében találjuk meg.³⁾ *Heidfeld* fenti művének három kiadását ismerem: a 2-ikat (Herborn, 1602), a 6-ikat (Herborn, 1612) és a 8-ikat (Herborn, 1621). A kilencedik kiadása 1631-ben jelent meg Herbornban. A műnek ez a kiadása volt meg *Bod Péter* könyvtárában.⁴⁾ Sajnos, a 9-ik kiadáshoz, mely kétségtelenül közvetlen forrása volt *Bod Péter*nek, hozzáférni nem tudtam s így a *Szent Hilariust* csak a 8-ik kiadással hasonlíthattam össze: *Octavum renata, renovata, ac longe ornatius etiam, quam unquam antea, excul-ta SPHINX THEOLOGICO-PHILOSOPHICA. Authore JOHANNHEIDFELDIO, Ecclesiaste Ebersbachiano. Herborn, 1621. 8 r. 1339. l.*

¹⁾ *Haraszi Gyula: Szent Hilarius. Figyelő*, 1878. 23—28. l. — *Imre Sándor: A néphumor a magyar irodalomban. Budapest*, 1890. 99—101. l. — *Szigetvári Iván: Bod Péter, mint versírő. I. Közl. 1912. 395. l.* — *Mikó Imre: Bod Péter élete és munkái. Pest*, 1862. — *Sámuel Aladár: Felsőesernátoui Bod Péter élete és művei. Budapest*, 1899.

²⁾ *Haraszi*, i. m. 24. l. — *Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve. I. k. 250. l.*

³⁾ *Hermann Antal: Szenczi Molnár Albert három problematikus művéről. Figyelő, XXII. 321—328.*

⁴⁾ *Br. Kadvánsky Béla: Bod Péter könyvtárának jegyzéke. Magyar Könyvszemle 1884. évi folyam, 69. l.* — A könyv címe a jegyzékben hibásan van feltüntetve: *Sphinx Theol.-Philolog. Heidfeld Herm.* Az utolsó szó nyilván *Herborn*t, a kiadás helyét akarja jelölni.

A *Sphinx theologico-philosophica* egy, a 17—18. században igen népszerű, mulattatva tanító irodalmi műfajnak a terméke. E műfaj fogalmi körök szerint csoportosított találós kérdésekbe foglalja a Biblia és a vallás egyes témáit. Sokszor azonban a tudomány többi területeire is kitér s mulattató modorban egész kis enciklopédiát tár az olvasó elé. E műfaj eredeti, tiszta formájában áll előttünk SAXEN MIHÁLY *Geistliches Raetzelbuechlein* című gyűjteményében.⁵⁾ Szerkezete teljesen egyezik a hasonló természetű munkákéval, így a *Sphinx*-szel és a *Szent Hilarius*-szal. Csakhogy SAXEN munkája még tisztán vallásos jellegű. Világi forrásai nincsenek s a kérdésekre a feleletet mindig a bibliából citálja. Nyilvánvaló, hogy Bod közvetlen forrása: a *Sphinx* nem egyéb, mint egy ilyen szerkezet elvilágiasodása. A *Sphinx*-hez hasonló tartalmú gyűjtemény lehet a Harasztitól említett Weber Adámnak *Centum fontes* című munkája is (Nürnberg, 1685).

A találós-kérdés forma különben nagyon divatos volt más e korbeli kuriózum- és anekdota-gyűjteményekben is. Ilyen formájú pl. SCHREGER ODILO benedekrendi páter *Studiosus Jovialis* című gyűjteményének jó része (München und Stadt am Hof, 1749). Tréfás találós-kérdés formában ad elő igen sok szellemes kuriózumot *Germanus Wahrheit, Veritatis Studiosus* álnévű írónak ez időből való *Schola Curiositatis, sive Antidotum Melancholiae Joco-Serium* című munkája is (3. kiadása megjelent *Eben im Jahr als dieses noethig war*).

Az alábbiakban Bod Péter szövegét forrásának: *Heidfeld János* Sphinxének megfelelő helyeivel párhuzamba állítva mutatom be, hogy Bod feldolgozási módja világosan szembe tűnjék. A *Szent Hilarius*-nak az 1768-iki 3-ik kiadását használom. Ilyen kettő is van: egy *hely nélkül* es egy *Nagyenyeden* jelent meg. A kettő közül az enyedi kiadásra hivatkozom. A Bod szövege előtt levő szám a találóskérdés számát, a *Heidfeld* szövege előtti szám pedig a *Sphinx* 8-ik kiadásának lapszámát jelzi.

1. *Mitsoda az ISTEN?* Ha kérde ki, és mi az ISTEN? Így szól Tzitzzeró, Simónidessal felelek; a' ki erről megkérdeztvén Hieró Fejedelemtől, egy napot kért a' gondolkodásra, azután kettőt; azután pediglen többet, ezt az okot adván tselekedetének, mert mennél többet elmélkedik az ISTENről, annál inkább nem tudja.

3. *Mitsoda leg-régibb?* Az ISTEN; mert soha nem kezdett lenni; mindenek pedig eredeteket ő-tőlle vették.

4. *Mitsoda leg-jobb?* Az ISTEN; Felette fősvény az, a' ki ezzel a' jóval bő-nem telik.

60. De Deo loqui... periculosum est... ut probe admodum Simonides poeta sapientissimos docuit (Cicero, lib. I. de Natura deor.) Nam cum ab eo tyrannus Hiero quaesisset, Quid aut qualis esset Deus, deliberandi causa sibi unum diem postulavit. Cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit. Cum saepius duplicaret numerum dierum... Hiero quaereret, cur ita faceret? Quia, quanto, inquit, diutius desidero, tanto mihi videtur res obscurior.

16. Itaque quid omnium est antiquissimum? Respondet Thales Milesius, DEUS.

17-18. Quodnam summum bonum?... Nimis avarus est, cui non sufficit summum hoc bonum nimirum ipse Deus.

⁵⁾ Wittenberg, 1596. György Lajos szíves közlése.

5. *Hol volt ISTEN mikor Világ nem volt?* Ö-magában. Kérdetvén az együgyü Keresztyén a' Filosofusoktól, *Hol legyen az ISTEN?* Mond-meg te elsőben, azt felelte, hol nintsen? Mindenütt vagyon véghetetlen erejével; sehol sints testi-képen.

8. *Mitsoda Városban volt az Isten lakos 's mintegy földi 'sellér?* Jérusálemben, a' hol tüze és kementzéje volt, a' hol a' szállás a' szállótól igen ditsőségessé lett.

23. *Mire való a' templomok tetején a kakas?* Hogy midőn látják a' bűnösök, emlékezzenek meg arról, hogy a' kakas szóra a' KRISTUST meg-tagadó Péter meg-tért; ők-is térjenek-meg 's kegyelmet nyernek. A' Próféták' és Apostolok' írásokban gyönyörűséges kakas-szó ez: Serkeny-fel te ki alnszol és kelly fel az halálból, és meg-világosodik néked a' KRISTUS.

60. *Mennyire esik Nap-kelet Napnyugottól?* Egy napi járó föld, mert a' Nap reggel fel-kél mint a' Völegény az ágyából 's oda érkezik.

61. *Mennyire esik az Ég a' Földtől?* Mondják a' tsillagokba nézők, hogy a' tsillagokig 17269660 mért-földni magosság vagyon, ... *De kitsoda mérte meg arasszal az Egeket?*

64. *A' Föld hol magasabb az Égnél?* A' hol a' KRISTUS' Teste vagyon minden Egeknek felette.

78. *Mi igen tsudálatos az Emberek között?* Az emberi ábrázat; mivel ennyi ezernyi-ezer Emberek között, kétőt nem lehet találni, a' kik között semmi különbség ne legyen; hanem mindenben légyenek egyenlők.

72. *Mitsoda a' teremtett dolgoknak Sammájok?* Az Ember, a' kit kis Világnak-is neveznek, ... *Homo omnis creatura,* az Ember minden teremtett

22. *Ubinam fuit Deus antequam mundus conderetur?* Augustinus... ita respondit: *Deus in se habitabat...* Christianus quidam philosopho interroganti, ubi esset Deus? acutissime respondit: *Die tu prius, o philosopho, ubi non sit? Ubique est et nullibi: nullibi circumscriptive et definitive, ubique repletive.*

22. *Quaenam ea urbs, in qua ipse Deus habitator, et quasi civis inquilinus fuit?* Sancta civitas Hierosolyma... *Ibi revera ignem et caminum habuit... Ubicumque habitat Deus, gloria est; gloriosum efficit quicquid inhabitare dignatur.*

168. *Quare in turribus templorum crux, gestans gallum gallinaceum...?* Respondet grex Jesuiticus: *Ut peccatores dum eminus crucem vident et gallum, memores peccati et poenitentiae Petri... exeitentur ad similem poenitentiam, et in spem erigantur impetrandae gratiae.* S. Sanctus nobis quotidie cantat, dum voce in Prophetis et Apostolis sonante, quotidie ad poenitentiam excitamur... *Surge, qui dormis et excitare, ut tibi Christus illucescat.*

71. *Adumbra mihi, quanta sit distantia Orientis ab Occidente?* *Iter unius diei.* Sol enim quotidie istud spatium emetitur, *et exsultat tanquam gigas decursurus viam suam.*

73. *Quantum distat coelum a terra?* A centro terrae usque ad Lunam sunt miliaria Germanica 16340, et usque ad sphaeram stellarum fixatum 17269660... *Deus est qui coelos spithama expandit.*

1249. *Ubi terra altior est coelo?* Corpus Christi... *supra omnes coelos exaltatum est.*

1249. *Quid est maxime mirum, quod Deus fecit in parca re?... Facies humana: quod nimirum inter tot diversissimos homines in mundo, inter tot millies millena millia nunquam reperiuntur duo homines in facie omnino similes.*

358. *Quodnam est... compendium omnium creaturarum?* *Homo in hoc universo est quasi centrum et epitome omnium creaturarum... Alia enim ani-*

állat. Némely teremtett dolgok az Égen vagynak mint a' Tsillagok; némelyek a' levegő Égben élnek mint a' Madarak; mások a' Földön tsuznak, másznak; de az Ember mindenütt vagyon: mert fejével a' Tsillagokra emeltetett 's néz, kezével a' levegő Égben leveg, lábával a' földre támaszkodott...

74. *Hogy vészik az emberek eredeteiket?* (1) *Minerva*, a' mesés régiség szerint, a' *Jupiter* agy velejéből született. *Deukálion* és *Pirrho* hátok megé hányták a' köveket, azokból lettek; de valósággal az első Ember Férjfi és Aszszony nélkül lett. (2) Az első Aszszony Éva, Aszszony nélkül. (3) A' KRISTUS Férfi nélkül. (4) Rend szerint születnek Férfitől és Aszszonytól... (5) Az ISTEN Ábrahámnak a' kövekből-is Fiakat állíthat-elő...

75. *Hogy formáltatik az Ember?* Beszéli az emberi testnek feldarablóit, az *Anatomicusok*; de az Anyai méhben az alkalmatlan materiából minden kéz nélkül oly rendes mértékű emberi testecske, oly sok tagokban, hogy épüljön, tsont, ín, ér, vér, hogy nevedjék; azt az Lélek hogy elevenitse, levegő Ég nélkül, étel ital nélkül anyai Hónapok alatt hogy éljen? ez *mirabilium mirabilissimum* tsudák-tsudája; senkinek elméje fel nem foghattya...

76. *Hány darabokból áll az Embernek teste?* Annyiból, a' menyi nap vagyon egy Esztendőben 365. úgy-hogy ha Esztendőnként minden nap egy egy tagodért ISTENnek hálát adsz, kötelességedet tselekessed. Nintsen pedig egész testedben leg-kisebb izetskeis, a' mi néked tulajdonod volna; hanem mind az a' te Teremtő és Megváltó ISTENedé. *Nem ti magatokéi cagytok, árron vétettetek.*

77. *Mind egy formájuaik-é az em-*

malia in singulis elementis vivunt singula; *aquatilia* in aquis potissimum; *volatilia* in aëre; *quadrupedia* in terra. Ast homo fruitur omnibus et singulis. Capite perpetuo coelum conspicitur,... ambobus pedibus terrae possessionem custodit, duabus manibus inter utrumque... Quid multis? *μικροσκοπος* est, et quodammodo *Omnis creatura.*

359. *Quot modis Deus hominem producit?* Quatuor modis, ut docet Anshelmus. 1. Facit hominem sine viro et foemina, ut Adamum. 2. Producit hominem ex homine sine foemina, ut Evam. 3. Ex viro et femina, idque juxta communem naturae cursum. 4. De foemina sine viro, quo modo Christus natus est. 5. *Posset etiam ex lapidibus Abrahæ filios excitare.* ...Porro, nugæ et veterum fabulae sunt, e saxis projectis... homines esse productos, ut et Minerva e cerebro Jovis prognatam fabulantur. Sic *Fabula mendax Victuros lapides mundum sparsisse per amplum Deucalionem refert.*

360. *Multi etiam anxie inquirunt, quomodo fiat hominis structura... in utero materno, quid vero tibi videtur?* Dico ego cum Davide, *hoc esse miraculum ab omni hominum cognitione absconditum.* Dicunt quidem aliqui *Anatomici*,... quomodo sine plastae manu instrumentisque et penicillis infans efformetur, distinctis ossiculis, venulis, apta inter se decoratis compagine, pelliculis, membranalibus... tam apte corpus digeratur... Nondum dixi summum... *mysterium, quomodo animetur corpus. Non diem norunt, et produnt medici quadragesimum esse: at unde anima sit, nesciunt.*

435. *Quot omnino membris hominis structura seu corpus constat?* Totidem, quot in anno sunt dies, nimirum 365. Quare si totum annum percurras et singulis diebus pro singulis membris... Deo gratias agas, feceris quod te decuerit... Nullum plane in tuo corpore habes membrum, quod tuum proprium sit. Omnia sunt Dei, tum ratione creationis, tum vel imprimis redemptionis jure. *Non estis vestri, ait Apostolus, quippe precis emti.*

399. *Palam is (Plinius, Lib. 6. c.*

berek?... Plinius különbözőknek írja. Néhol olyanok az északi tartományokban, hogy füleikkel mint valami lepedőkkel egészen befedezhetik magokat. Némelyek Indiában kutya fejjük; némelyek egy szeműek; némelyek csak szaglással élnek; némelyeknek csak egy lábuk van, de olyan széles talpok, hogy a' melegben hátokra fordulván 's talpokat a nap eleiben tartván az árnyékában tsendesen nyugosznak; némelyeknek nyelvek nintsen, másoknak ajkak; némelyeknek fejek, hanem a' melljeken van a' szemek.

79. *Mitsoda hibát talált Momus az Ember teste-állásában?* Azt nem szerette, hogy az Ember mellyén nintsen ablak, a' mellyen bénézván szívének minden gondolatit által láthatná. A' szemét is úgy szerette volna, hogy lehetne minden-felé forgatni. De erre nints szüksége, mert a' Bor az Embernek szívét gyakorta kívül fordítja és titkát ki-nyilatkoztatja. Mondják azt is *hominis ingenium in oculis, loculis, et poculis elucet*. Megmutatja az Ember elméjét szemének járása, pénzél vásárlása 's pohár forgatása.

81. *Miről mondták azt: reggel négy lábon jár, az után három, délen kettőn, dél után ismét három, késő este négyen?* Értették az Embert, a' ki kezén lábán kezd járni elsőben; az után egyik kezével is támasztja magát; Ember kort érvén két lábon jár; ha vénhedni kezd, támogatja magát a' páltzával; igen elvénhedvén a' két láb mellé két istápot vészen 's a' képen mégycen.

82. *Miért van az Embernek egy nyelve, két füle?* Mert két annyit kell hallani mint szollani. *Légyen minden Ember gyors a' hallásra, késedelmes a' szollásra.* Azzal leg-hamarább vétkezik... Azért: *Nunquam lingua sonet, nisi cordis fune trahatur.* A' szívek óra-lántza, szükség hogy a' nyelvet mozgassa.

83. *Mellyik tagja Embernek leg-noszabb?* A' nyelv, a' melly inkább meg-sebesít, mint az óles fegyver... Hármaz fegyver a' Rágalmazónak nyelve, a' melly megsebesíti a' szóllót,

30) *dicit, in India esse homines caninis capitibus, quosdam odore vivere, quosdam unoculos. Panotti apud Scythiam esse feruntur, tam diffusa aurium magnitudine, ut omne corpus ex iis contegant. Quosdam, ait, singulis pedibus, et adeo latis, ut ubi se defendi a calore velint, resupinati toti inumbrentur; rursus alios lingua, alios labris carere; esse etiam, quibus nullum caput, sed in pectore oculi existant.*

372. *...quid in hominis opificio potissimum desideravit Momus?... Et opus (illi) multo laudabilius visum fuisse, si fenestratum pectus fuisset, ut sciri posset, quid in animo quisque strueret. 2. Indignum illi visum fuit, oculos non fuisse ita collocatos, ut circumagi plane possint... Ad primum lepide respondet Plutarchus: *...Vinum abuide nostra pectora recludit...* Sic alius quidem asserit, hominis ingenium in oculis, loculis et poculis elucere.*

370. *Quidnam est in orbe, quod quaternis primum pedibus inambulatur, inde tribus, duobus porro, atque mox tribus et postremo quaternis?... Oedipus aenigma solvit et de homine interpretatus est, qui infans manibus ac pedibus repit, adultus erectus incedit, ad senectam vergens pro tertio pede adhibet scipionem: postremum decrepita senecta duobus scipionibus, quatuor quasi pedibus, gradum facit.*

440. *Cur unam item habemus linguam, aures vero binas?* Quia duplo plus est audiendum quam loquendum, docente id nos Jacobo: *Omnis homo velox sit ad audiendum, tardus ad loquendum.* Nullum enim est peccati facilius instrumentum, nec crebrius. 441. *Nunquam lingua sonet, nisi cordis fune trahatur.*

441. *Quodnam in homine membrum optimum, cum pessimum esset?* Aesopus... respondebat linguam...

halgatót és a' kiről szól. A' Rágalmazónak a nyelvén ül az ördög, a' Halgatónak a' fülin, a' ki reá hadja annak a' szívéen. *Osse caret glossa, perquam franguntur et ossa.* Noha a nyelvben nintsen tsont, még-is minden tsontot meg-ront.

85. *Mi az a' miről mondják; nintsen nem-is kívánom hogy légyen; de ha volna nem adnám a' Dárius Kintséért?* Nem kívánod hogy fél szemed légyen; de ha a' volna, nem adnád akármí Kintsért-is. Mert valamint a' nagy Világ nap nélkül setétes ótszaka, azon képen a' kis Világ szem nélkül merő azon setétség és tudatlanság.

86. Mitsoda tagja az embernek drágább? A' szeme;...

91. *Miről panaszkodtak némely Emberek?* Méltatlan panasz, hogy az Oroszlán és Bial erővel, az Elefánt nagysággal, a' Szarvas gyorsasággal, az Madár könnyűséggel, az Eb szaglásal, a' Disznó hallással, a' Sas látással, a' Varjú élet hosszúságával feljül mulják az Embereket. Meg-kellett volna gondolni, (1) hogy az Ember mindezeket meg-haladja az egy okossággal,... (2) hogy az oktalan állatok az Ember' hata'ma alá vettettek, 's hasznára rendeltettek.

101. *Mitsoda az Emberben leg-tsudálatosabb? A' Lelki-esméret, a' mély az Embertől soha el-nem marad...* Vádlója ez az Embernek, 's tztálja, hurtzolja az ítélőszékre. Bizonyosság ellene még pedig ezer tanú. *Bíró* még pedig tsalhatatlan. *Tömlőtz*, hóhér... *Conscientia mille testes, mille exercitus contra nos, peccatorum codex etc.* A' jó lelki-esméretet pénzen nem lehet venni, költsön sem lehet kérni; de Séneká azt mondja, ha a' piatzon árulnák-is vásárost nem találna: a'

442. *Osse caret glossa, perquam franguntur et ossa.*

Utrum linguae, an gladii, plaga levior est? Gladii certe. Bernh. ait: *Triplex lancea est detractoris lingua, quae uno ictu tres confodit, dicentem, audientem et eum in fama, de quo detrahitur.* O venenata sagitta, tres penetrans, ut vere maiores nostri dixerint: *Detractor habet diabolum in lingua, auditor in aure, consentiens in corde.*

446. *Quid illud esse opinaris? Non habeo, nec habere velim, quod si tamen adsit, Non caream, Croesi si mihi dentur opes.* Nemo est, qui desideret esse luseus seu unoculus: at si sic usuveniat, ut altero oculo privetur, eum qui reliquus est, majore habet in precio. ...*Ut enim sol Universi, sic oculus Microcosmi pars est gratissima. Extincto sole omnia perturbantur: sic amissis oculis pedes inutiles sunt, et manus et aninus.*

446. *Quodnam preciosissimum est membrum?... Plato vocat... oculos esse humani corporis partem preciosissimam...*

373. *Sic queruntur porro et alii divinorum munerum iniqui aestimatores, quod mole corporis non aequemus elephantos, velocitate cervos, levitate aves;... quod sagacitate narium nos canes vincant; acie luminum aquilae; spatio aetatis corvi. Scitissime Plutarchus ille Ethnicus: ...Non inest quidem nobis leonis robur etc., verum inest prodentia, ...qua unicuique istorum dominamur ad societatem, vertimus ad delicias, et utenque libuerit, versamus.*

374. *Quid maxime mirum in homine? Conscientia; quae divelli a nobis non potest, quae una et eadem in nobis singularis est accusatrix. Quoties enim illa ad Dei subsellia pertrahit, eadem est testis, eadem iudex, eadem tortor, eadem carcer...* 375. *Conscientia mille testes, imo mille exercitus contra nos. Conscientiu peccatorum codex etc.... Bona mens nec commodatur, ait Seneca, nec emitur; et puto, si venalis esset, non haberet emptorem: at mala quotidie emitur. ...Nonnemo*

gonosz lelki-isméretet pedig pénzen-is meg-vészik az Emberek, jóllehet az olyan mint a' rövid és keskeny ágy, mellyben a' fekvőnek soha nyugodalma nintsen.

102. Mire kell az Embernek nagyobb gondjának lenni? A' jó Lelki-isméretre; a' melly minden jóval, kegyelemmel 's gyönyörűséggel bővülködő kies Paraditsom. Arany ágy, ISTEN udvara, Szent Lélek' Oltára, KRISTUS Temploma.

103. Mikor gonoszabb magánál a' gonosz ember? Mikor magát tetteti jónak; akar láttatni, de nem lenni jó...

109. Ki volt a' gyermekek között vén, a' vének között gyermek? Hermogenes-ről írják hogy Ifju korában igen Bölts volt; úgy hogy XVIII. Esztendő korában igen elmés könyvet irt, de idősödni kezdvén elment az esze, halála után fel-bontották 's szőrös volt a' szíve. *Messala Korvinus* halála előtt két esztendővel mindeneiket el-felejtett, úgy *Georgius Trapezuntius*-is egy híres Görög Tanító.

110. Ki volt leg-erősebb az Emberek között? *Sámsont* híressé tette a' Szent Írás, de *Dávidot*-is az Izraelbéli Aszszonyok... *Polidámásról* úgy írnak, hogy a' kegyetlen bikának lábát megragadta, 's el-nem eresztette míg a' körmit a' lábáról le-nem rántotta: négy lövu kotsit midőn sebesen ment fél-kezével meg-tartott. *Milót* ha egy helyben meg-állott, senki ki-nem mozdította, a' mit meg-fogott kezéből ki-nem vehette. Egy Ökröt az Olympiai országos Gyűlésen el-vitt szuszogás nélkül egy futamotni földre; ott az öklivel agyon ütötte, 's a' mi tsudálatosabb azon nap egyedül meg-istette... *Maksiminus* Tsászár olly nagy testü Ember volt, hogy a' melly Arany-Karikát a' Felesége karjában viselt, ő az ujjában viselte.

ex Esaia malam conscientiam ait esse velut stratum breve et angustum, in quo perquam incommode quispiam jaceat.

375. *Quid optandum maxime? Bona conscientia.* D. Aug. affirmat *lactitiam bonae conscientiae, paradysum esse, pollentem affluentia gratiarum et deliciarum.* Cui consentit illud Hugonis: *Conscientia munda templum est Christi, hortus deliciarum, aureum reclinatorium, aula Dei, habitaculum Spiritus sancti.*

566. *Malus bonum ubi se simulat, pessimus est.*

394. *Quis ille qui inter pueros senex, et inter senes puer vixit?* Hermogenes, qui pubescens adhuc fuit doctissimus: nam anno duodevigesimo concinnavit artem retoricam,... verum post mente lapsus est, anno 24... *Mortuus dissectus est, et cor hispidum pertum...* Sic *Messala Corvinus* ante biennium, quam moreretur, ita memoriam ac sensum amisisse legitur, ut vix paucula verba conjungeret. *Nostro* etiam seculo accidit, ut *G. Trapezuntius*, vir doctissimus, in senectute litterarum plane oblivisceretur.

402. *Neque facta nobis desunt exempla, ut Samsonis...* *Quid memorem Davidem...*

401. *Idem (Polydamas) bovm aggressus armentum, inibi taurum magnitudine insignem, ac praecipue ferum conspicuus, ex posterioribus alterum arripuit pedem, ... non dimisit, prius quam in eius manu unguam relinqueret. Quadrigas tota vi concitatas constanter retinuit. ...Milo..., dum constitisset, nemo vestigio educebat, malum tenenti, nemo poterat extorquere, in Olympia bovem per stadium represso anhelitu portavit, ietu pugni interfecit, totumque eodem die solus gravatim (mira res dictu...) devoravit... Maximinus Galenus Roman. Imperat. membris fuit adeo robustis et crassis, ut armillas conjugis, hoc est circum gemmis insignem, quo brachium ingebat ipsa, annuli loco pollicis induxerit.*

112. *Ki volt az a' ki egyedül többet ért egy Tábornát?* Ez az erőtelenségek alá vettetett Illyés, a' kit az *Israel szekerének* ' Lovagjának neveztenek, a' ki negyed-fél esztendeig egy tsep essöt, egy tsep harmatot meg-nem engede a' földre alá szállani; tüzet pedig az égből szaporán botsáttott alá.

113. *Ki volt igen könnyű?* *Filétás-ról* a' Ptoloméus király tanítójáról írják, hogy ónot kötött a' sarkára, hogy a' szél el-ne ragadjja.

114. *Kitsoda a' ki soha sem nevetett?* ... *Sókrates* mindenkor egyforma ábrázattal volt változás nélkül. *Demókritus* mindent meg-nevetett, *Heráklitus* mindent meg-síratott.

116. *Mi az oka, hogy a' Férfi keres magának Feleséget, nem az asszony Férfjet?* Mert a' Férfi azt keresi a' mit elvesztett, az ő oldala tsontját, a' mellyből az Asszony formáltatott. *Plátó* azt állatta 's még némely eszelős 'Sidok-is, hogy régen egy test volt az, a' mi most kettő, a' Férfji és Asszony, 's azért kívánnának ismét egygylé lenni... De *Móses* ezt a' dolgot jobban tudja, a' ki úgy adja elő, hogy az Isten... A' Férfinak oldalából formálta az Asszonyt, hogy a' Férfji meg-ne utálná, hanem szeretné mint maga testét...

119. *Miért a' Férfiaknál kisebb okosságuk az Asszonyok?* Mert *Eva* *Ádámnak* nem a' fejéből, hanem az ődala tsontjából teremtetett.

118. *Mi az oka, hogy az Asszonyok mindenkor többen vagynak mint a' Férfiak?*... Talán az az oka hogy az Asszonyokat *sequior sexus*-nak hívják, mivel az alább való dolgok mindenkor bővebben találhatnának mint az drágábbak. 2. Mert minden bujdosás, táborozás, veszedelem a' Férfiakon fordul-meg; az Asszonyok pedig tsendességben élnek.

403. *Cedo quid hoc hominis fuerit, qui... plus effecit, quam integer exercitus bellicus?* De *Elia thaumaturgo* isto dicitur, quod fuerit *currus Israelis, et equus (!) eius...* Idem tota trieteride, eoque amplius pluvias suspendit; idem etiam in caelo dominatus est, ignem inde tribus vicibus devocando.

405. *Cedo prodigiosam aliquam corporis levitatem?* *Philetas Cous, Ptolomaei secundi praeceptor,* tam tenui fuit corpusculo, ut pedum plantis ex plumbo pondus adjiceret, ne vi venti deturbaretur.

408. *Tales erant Heraclitus et Democritus, quorum alter, quoties in publicum prodibat, flebat, existimans omnes humanas res calamitasas esse, et deflendas; alter ridebat...* *Socrates* nec risit, nec flevit, quin uno semper eodem vultu visus est.

477. *Qui fit, ut vir quaerat uxorem, et non contra?* *Vir* quaerit id, quod amisit, hoc est costam in formatione foeminae sibi ademptam. Hinc amatorie *Plato* fabulatur, homines olim *διγυνες* et geminos fuisse, ob idque hominem, id est, virum et mulierem, ut tesserae partes committi, et coalescere rursus tantopere cupere. Inter ipsos etiam *Hebraeos* sunt, qui nungantur, initio creatum fuisse hominem duabus faciebus constantem... Sed *Moses* aliud docet, dum e costa viri foeminam aedificatam asserit... ut significaret, unam et eandem esse eamem, unum et idem os cum viro, ac proinde viri esse amare ac fovere uxorem, tanquam seipsum.

478. *Ingenium muliebri cur marium prudentiam non assequitur?* Idne tibi mirum videtur, cum ex costa extructa sit *Eva*, non ex capite.

479. *Qui fit, ut foeminarum numerus aures ut plurimum superet?* ... *Sequiores sexum* vocat *Apulejus*, deteriora sequuntur, meliora praecedunt. *Quidam* id inde esse putant, quod in naturae universitate semper deteriorum major fit affluentia, quam rerum preciosarum. *Alli* putant, id fieri propterea, quod foeminae a bellis, a peregrinationibus, ab omnibusque pe-

123. *Mitsoda az Aszszonyok legdrágább Jóságát? Vita pudica.* A' szemérmesség; ez az erkölcsnek gyémántja, a' tisztességnek szülő Anyja, az ártatlanságnak Mestere... , mely kedvéssé teszi még ellensége előtt is.

127. *Mitsodás Feleséget kell venni? A' régi Filosofusok úgy tartották; ha szépet vész közönséges lészen; ha rutat tsemer 's nagy terhelészen. De én azt mondom: Te végy kegyeset...*

130. *Kinek térszen kárt, a' ki tudva rosz Feleséget vészen? Magának-is, de születendő gyermekeinek; mert a' rosz roszszul nevel gyermeket, 's félő bémeljeljék: Qualis erat Mater, Filia talis erit.*

131. *Mi szokott nagy ékességekre lenni az Aszszonyoknak? A' jól nevelt magzatok. Nagy Koronája volt azért egy Kombe nevű Leánynak, a' ki Férjhez menvén száz gyermeket szült: még nagyobb Margaréta Hollandiai Groffnénak, a' ki 1276-dik Esztendőben egyszersmind annyi magzatokat szült, a' mennyi napok vannak egy esztendőben, az az 365, de fel-nem nevelhette, hanem vélek együtt egy nap meghólt...*

132. *Mennyit szaporíthat egy Ember?... Artaksertesnek voltanak 115 Fiai, Hieronymus-nak az Arabsok Királyoknak hat száz Fiai sok Feleségeitől. Prokulus Tsászár pedig 15 napok alatt száz leányokat tett Anyyákká, hát egész életében? Ludovikus Vives a' maga idejében Spanyol országban mond olyan paraszt embert, a' kinek gyermekei az ő életében bétöltöttek száz házból álló Falut; a' kik egymás között immár az Atyafiságnak még nevezetét-is elvesztették volt... Az Egyiptomi Aszszonyok néha egy úttal szültenek hat gyermekeket-is. Vagynak olyan országok-is, a' mellyekben öt esztendős korokban az Aszszonyok el-kezdik a' szülést, de nyóltz esztendős korokban meghalnak.*

133. *Félig Anyának kit mondanak?*

riculis, quae viros obire necesse est, tutae sint.

485. 503. *Quae dos matronis pulcherrima? Vita pudica.* Profecto castitate splendida ista morum gemma nihil est pulchrius;... omnis honesti consilii parens est, magistra innocentiae, cara proximis, accepta alienis.

507. *Qualis uxor ducenda? Si duxeris καλῶς, habebis κοινῶς, si χείρως πονῶς, ajebat olim Bias ille.* 508. Spiritus S. talem probat uxorem, ... quam pietas, virtus, quam morum gratia format.

509. *Quid praeterea quis mali facit, ...si malam ducat uxorem? Impiam et male educatam quicumque ducit, iniuriam facit liberis futuris. Tales enim fere solent esse liberi, dicente Domino;... Qualis erat mater; filia talis erit.*

500. Combe puella in Euboea numerosae prolis mater fuit. Ea viro conjuncta centum liberos enixa dicitur.

499. Comitissa quaedam Hollandiae uno partu 365 infantes... peperit, quot scilicet dies sunt in anno (accidit anno sal. 1276), qui omnes baptizati sunt et postea mortui.

500. Artaxerxes centum et quindecim filios habuit. — Hieronymus regem Arabum sescentos filios ex pelliibus suscepisse. — E Proculo Caesare centum virgines intra dies quindecim foetum conceperunt. L. Vives vidisse in Hispania rusticum testatur, cujus liberi ipso superstite, pagum plus minus centum aedium complevissent, ut agnationis nomina inter eos jam desinerent. — 501. Memoriae tradidit Aristotel. mulierem in Aegypto, uno partu quinque pueros enixam... 502. Perhibent etiam esse gentem feminarum, quae quinquennes pariunt, sed ultra octavum annum vivendi spatium non producant.

502. *Quaenam matres dimidia tan-*

A' ki szüli, de tejével magzatját nem neveli. Két tej forrásokat adott Isten az Aszszonyoknak a' szivek körül, hogy könyörülök légyenek, és az ő segítségük után siránkozó gyermekeiket táplálják... Ha a' ketske-fiat juh téjjel, a' bárányt ketske téjjel nevel; ennek gypaja kemény, amannak lágy lészen, olyan változást szerez az eledel, melly által neveltetik...

136. *Kiknek jelentette-meg ISTEEN neveket minék előtte születnének? Vagynak illyenek haton mind nevezetes Emberek. Ismael, ... Isák, ... Iosiás, ... Tzirus, ... K. János, ... IESUS, a' ki örökké áldandó ISTEEN.*

146. ... (a házasság) olyan, mint a' Varsa, mellybe a' halak, mellyek kívül vagynak bé menni kívánnak; a' mellyek pedig benne vagynak ki kívánnak.

147. *Honnan vagyon, hogy a' tudós Embereknek többire 'sémbs engedetlen a' Feleségek? (1) Connubia fato obtingunt. ISTEEN adja a' Feleséget, ut concionatores foris, habeant concionatrices domi: hogy ne tsak ők fedjenek másokat, hanem Feleségeik vessek szemekre az ő hibáikat. (2) Hogy a' házi keresztnek szenvedése alkalmatossabbakká tégye a' külső kereszt' hordozására. (3) Az-is meg-vagyon, hogy szépet kívánnak szeretni. *Fastus inest pulchris sequiturque superbia formam.* A' szépséghez kevélység ragad, 's osztán lészen: *Foris Helena, intus Hecuba.* Szép Ábrázatu, dara-bos indulatu.*

148. *Mind illyenek-é? Közél sem. Názianzenus a' maga Annyáról azt írja, hogy az nem tsak segítője vólt az ő Atyjának a' kegyességben, hanem tanítója-is. Plinius azzal ditséri Feleségét, hogy szintén ugy tanul mint ő, s néki osztán gyanánt vagyon a szorgalmatosságra.*

154. *Mitsoda Szüzet kell szeretni a' Tanulóknak? Názianzenus Gergely azt írja magáról: Áthenásban tanulókorában el-aluván, két igen szép Leány ült álmában mellye; mellyen ő*

tum ex parte matres sunt? Quae lacte nutricum, non proprio alunt liberos... Duo fonticuli lactis sunt ex corde quasi profluentes ad lactandam sobolem... Si ovium lacte haedos aut caprarum agnos alas, constat ferme in iis lanam duriozem, in illis teneriozem gigni.

469. *Quibus et quot hominibus indita fuere nomina ante quam in hunc mundum nascerentur? Sex... Ismaeli, ... Isaaco, ... Josiae, ... Cyro, ... Joh. Baptistae. Ipsi Christo, ... qui sit benedictus in secula.*

480. *Juvenes coelibes sunt similes piscium, qui alludunt circa nassam et gestiunt inire; contra, qui jam inclusi, exire.*

513. *Qui fit, ut non raro doctis viris... paulo acerbiores obtingant uxores? Non dubium est, connubia fato obtingere, fato igitur, id est, divina voluntate doctis viris plerumque obtingunt... paulo acerbiores conjuges, idque propter sequentes causas. (1) Ut docti viri, concionatores et alii qui publice aliorum peccata arguunt, ipsi domi habeant concionatrices, quae ipsis delicata et infirmitates invitae exprobrent. (2) Ut domestica cruce exercitanti, publicas molestias... patientius ferre, domi addiscant. (3) Sunt etiam multi docti non sine culpa, cum plerique ducant elegantes, quae solent esse acerbiores: *Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam.* Vide Prov. *Foris Helena, intus Hecuba.**

513—514. *Habetne ista tui assertio aliquam exceptionem? Nazianzenus ait: *Matrem suam fuisse suo patri non solum adjutricem in pietate, sed etiam doctricem et gubernatoricem Plinius... literis... causam, cur tantopere uxorem amet, aperit, in hanc sententiam: ...meos libellos habet, lectitat, ediscit etiam etc.**

515. *Quasnam sponsas adamare... debent studiosi adulescentes? Doceat id nos Greg. Nazianzenus. Is cum philosophiae studiis Athenis floreret, vidit per soporem legenti sibi duas de-*

meg-széggyelvén magát el-akart fordulni; de azt mondották: Légy jó kedvel, a' mi neviünk *Sapientia* és *Castitas* Böltesség, Szüzesség, nálad esméretségben vagyunk.

155. *Mitsoda Feleséget kell venni?* Mondják, hogy ha szegényt vész, nagy tereh; ha gazdagot, Aszszonyod lésczen 's minden Ember Atyádfia. Én pedig azt mondom: ha gazdag lésczen, szegénységedben; ha szegény, házi dól-gaid folytatásában jó segítségéd lésczen...

165. *Mit ér az okos Férjfi?* Igen sokat. *Themistokles* kérdetvén: kiuek szereti inkább adni a' Leányát, szegény okosnak-é vagy gazdag bolondnak? azt felelte: *Inkább szeretem az Embert pénz-nélkül, mint a' pénzt Embert-nélkül.*

166. *Mikor parantsolt egy kis gyermek Görög-Országnak?* Kléofantus 'Themistokles' fia a' mit akart az Anynyától Arkhippától meg-nyerte; Arkhippa Themistoklestől az ő Férjétől; Themistokles akarátját tselekedte Athénás; Athénásnak Görög-Ország: és így a' mit Kleofantus akart Görög-Országban, az ment véghez.

181. *Mitsoda az Embernek legnehezebb munkája?* Hogy magát meg-es-mérje; az Ember magának feneketlen mélység, a' melyet soha ki-nem tanul. Mert mint a' szem mászt néz, de magát nem látja, úgy az elme-is egyebet meg-tanul, de magát nem tudja: a' nagy Hegyeket, Völgyeket az Emberek vizsgállyák, tsudállyák, de magokat nem vizsgállyák, nem-is tsudállyák...

182. *Honnan vagy az Ember kevéllysége?* A' maga nem tudásából: mert ha meg gondolná mitsoda szemét és ganéj között fogontatott, meztelen születt, nyomoruságok között él, 's mindenkor az halál horgára vagy az függesztetvc, nem kevéllkednék. Nagy nyavallya a' kevéll Ember.

coras satis dextra leuaque feminas condesisse. Quas ille castitatis instinetu, oculo torviore aspiciens, quaenam essent, et quid sibi vellent parcunctatur. At illae... ajunt: Ne moleste accipias juvenis, notae tibi satis et familiares sumus. Altera ex nobis Sapientia, altera Castitas dicitur...

519. *Divesne an inops uxor ducenda? Si duxeris divitem, pro affinibus tibi multos comparabis dominos, imo ipsa se tibi dominam imponet. Si duxeris inopem, onus tibi impones. Fateor fieri id posse: sed tum mutata sententia sic dicam: Si divitem duxeris, habebis subsidium paupertatis tuae, si pauperulam, habebis auxilium domesticorum tuorum.*

516. *Quali genero collocanda est filia?* Themistoclem quidam unicam filiam habens, an eam pauperi, sed ornato; aut locupleti, parum probato, collocaret? rogavit. Respondit: *Malo virum absque pecunia, quam pecuniam viro indigentem.*

531. *Quicquid puer hic vult (Cleophantus is erat) Graeci volunt. Nam quod hic vult, mater Archippa: quod vero mater, idem Themistocles: porro quod Themistocles, id Athenienses: quod Athenienses, hoc Graeci omnes.*

368. *Quodnam omnium difficillimum?* Seipsum nosse. Homo abyssus sibi est, quem perscrutari nequeas unquam. Non enim solus oculus alias intuens, seipse non cernit; sed etiam mens nostra acute aliena errata videns, ad se et suorum cognitionem tarda est. Augustinus ait: *Eunt homines mirari alta montium... et relinquunt seipso, nec mirantur.*

369. *Unde vero ista hominis superbia provenit?... ex sui ignorance... Etenim si se inter sterces et urinas conceptum fuisse reminisceretur, si se nudum in lucem prodissse animadvertet, si se cum miseris et laboribus vitam ducere perpenderet, si tandem se mortis vinculis astrictum pensaret, non utique superbiret. Magna est miseria superbus homo...*

209. *Kik hazudhatnak bátran?* (1.) A' Vének, mert a' tudatlan Ifjaktól nem tartanak. (2.) A' Hatalmasok, mert nem félnék, hogy a' gyengébbek szembe fogják. (3.) A' kik messze földről jönnek; mert a' mig más oda mégyen hogy meg-tudakozza, addig igaznak állatja. Így hazudott régen *Antifánes*, a' ki azt mondotta, hogy némelly Északi Tartományban Téiben olyan hideg vagyon, hogy a' szó meg-fagy a' levegő égben, mig osztán Nyárban ki-enged, addig lehet hallani 's érteni zengését.

211. *Kik nyomorgatják a' Fejedelmeket?* (1.) A' *Hízelkedők*, a' kik a' magok szineskedésekkel meg-vakítják, hogy igazat ne lássanak. (2.) A' *Tsalárd-árdók*, a' kik a' leg-hüségesebb Embereket szokták kedvetlenségeikben ejteni, 's útálatosokká tenni a' Fejedelmek előtt... (3.) Az *Usorások*, a' kik meg-árendálnak minden révet, vámot, 's el-szijják az Ország javát. Ezek azok az *Hárpiák*, a' kikiről költik a' Poéták, hogy a' vak *Finéus* asztalán ülnek, mindeneket ott el-ragadoznak, 's egybe motksolnak.

212. *Kire nem kell a' jó téteményt költeni?* *Diogénes* *Plautussal* így okoskodott, hogy nem kell költeni jovaiddat (1.) a' *Vénekre*, mert azok előbb mint sem meg-szolgálhatnák meg-halnak. (2.) a' *Gyermekekre*, mert azok a' jótéteményről meg-nem emlékeznek. (3.) a' *Nyomorúttakra*, mert a' mit nékik adsz nem tsak az vész-el, hanem azoknak-is élések terjed a' nyomoruságra. *Benefacta male locata, malefacta arbitror...*

214. *Kik azok az Emberek, a' kik tsak Innep napon pöknek a' földre?* Az ásó, kapáló, tséplő, munkás Emberek egyéb napon a' markokba pöknek; de Innep napokon a' földre.

302. *Ki a' boldogtalan Ember?* (1.) A' ki mit tud másnak nem taníthatja.

460. *Quod hominum genus impune...mentitur?* 1. *Potentes plerique;* quia non est, qui mentientes arguere vanitatis et mendacii ausit. 2. *Senes:* Non enim est ex junioribus, qui eo-facile possit refellere, cum nesciat, an res ita se habet... 3. *Qui longinquas regiones peragrarunt...* quoniam potius quam es proficiscamur, credimus ea quae referunt vera esse... Tale fuit quod nunc dicam. *Antiphanem...* per jocum dicere solitum ferunt: In quadam *Scytharum* regione tantam esse frigoris hyberni saevitiam, ut vel ipsa verba ore prolata, in medio aere congelascant, nec prius, quam aestatis calore dissolvantur audiri et intelligi posse.

464. *Quotuplex genus hominum est a quibus Principes misere vexant?* 1. *Sunt adulatores* qui blandiendo et mntiendo illorum animos... quasi excoecant. 2. *Delatores...* quorum tanta est improbitas, ut fidelissimos quosque... illis invisos reddant. 3. *Sunt foeneratores*, qui... vectigalia et portoria illorum tenent oppignerata. O tres harpyas foedissimas, quas poetae fingunt insidere mensae Phinei oculis capti, et coinquinare omnia.

470. *In quos non sunt conferenda beneficia?* Ex *Diogenis* et aliorum sententia beneficium nec in senes, nec in pueros, nec in pauperes conferendum est: 1. *In senes:* quia intermoriuntur ante quam gratiam referre possunt. 2. *In pueors:* quia non meminerunt beneficii in se collati. 3. *In pauperes:* quia illis prorogatur vita ad miseriam. *Plautus* ait: ...Huc referunt quidam praeclarum carmen *Ennii...*: *Benefacta male locata, malefacta arbitror.*

475. *Quinam homines non nisi diebus festis in terram exspuere solent?* *Quidam* cum se operarii et fossoris filium significare vellet, patrem suum id factitare solitum dixit, ut non nisi diebus festis in terram exspueret. Caeteris enim diebus praec opere in manus exspuebat.

459. *Quinam extreme infelices sunt?* *Qui scit et non docet: qui docet et*

(2.) A' ki a' mit tanít maga nem tselekszi. (3.) A' ki a' mit nem tud mástól meg-nem kérdi.

325. *Mi az embernek igen szükséges?* A' jó Barát: a' kit keresni kell nem a' pohárban, hanem a' tisztességes foglalatosságban: a' pohárral szerzett barátság pohárral ismét fel-bomlik. Nagy gazdagság a' jó Barát: *Ubi amici, ibi opes*. Ma ugyan úgy mondják: *Ubi opes, ibi amici*, a' hol gazdagság vagyon, ott vagynak a' Barátok; de azok csak affélék, a' kikről szokták mondani: *Vulgus amicitias utilitate probat*. Az az: A' kösség te veled csak úgy barátkozik, Hogy ha a' te kezéd néki adakozik.

328. *Mitsoda barátot kell keresned?* A' kinek akarátja, szokása, természete egyezzek a' tiédde.

334. *Mi e' Világon leg-nehezebb?* Ki az Onot, ki az Aranyat, ki a' Fővenyt mondja; de legnehezebb a' mi a' Lelkeket-is az Égből a' Pokol' fencékre le-nyomta, a' Bün.

335. *Mi leg-könnyebb?* Az Igazság terhe, a' KRISTUS igája.

477. *Mitsoda téjjel neveltetik a' Tudomány?* *Honos alit artes*. A tisztesség, betsület neveli a' Mesterségeket és Tisztességes Tudományokat. Nagy Sándor Aristotelest, *Stizipio Polibiust*... nagy betsületben tartotta: *Sint Moecenates, non deerunt Flacce Marones. Virgiliumque tibi vel tua rura dabunt*: Ha jó Pátronusok lesznek, tudós Embereket téznek.

480. *Mire betsülte Sigmund Tsászár a' tudományt?* Igen sokra; a' ki azt állatta hogy nemes embert egy nap ezeret-is tehet; de tudós embert ezer esztendeig sem egyet.

486. *Meddig kell Embernek tanulni?* A' míg a' tudatlanság homályát a' Tudomány világával el-űzheti. Káto Vén korában tanulta meg az Irást, nem tartotta gyalázatos dolognak azt tanulni, a' mit ditsőséges dolog volt tudni. *Hieronimus* Vén korában ta-

non facit: qui nescit et non interrogat.

601. *Pocula amicitiam faciunt, sic pocula solvunt.*

605. *Ubi amici, ibi opes, cujus sensus est: potiores esse amicos, quam pecuniam...* (606) *Verum si recipias hujus seculi mores, adagium invertendum erit, Ubi opes, ibi amici*. Namque... *Vulgus amicitias utilitate probat.*

607. *Nihil amabilius est, quam morum similitudo bonorum.*

566. *Quid est omnium gravissimum?* Alii putant plumbum, alii aurum: quin et Salomon ait: $\beta\alpha\rho\upsilon \lambda\iota\theta\omicron\varsigma \kappa\alpha\iota \delta\upsilon\sigma\beta\acute{\alpha}\sigma\tau\alpha\chi\tau\omicron\varsigma \acute{\alpha}\rho\mu\omicron\varsigma$ Sed... multo gravius,... quod igneos illos spiritus e coeli summo vertice depressit in ima tartara.

567. *Quodnam onus omnium gravissimum sit ac lenissimum?* Respondebo: Id esse, *Christi onus*.

894. *Quaenam potissimum res alit et fovet bonas artes?*... *Honos alit artes*... ecce tibi Alexand. Magnum, ...cujus erga Aristotelem quam larga fuit munificentia? Scipio... Polybium ...domi militiaeque secum habuit.

895. *Sint Moecenates, non deerunt, Flacce Marones, Virgiliumque tibi vel tua rura dabunt.*

885. *Habeo certe hujus meae assertionis arbitrum et approbatorem, Sigismundum Imp. de quo hanc accipe historiam...* 886. *Stulte, ait Imperator, qui literis militiam praefers. Nam ego equites mille uno die fecerim, Doctorem unum mille annis non fecerim.*

925. *Quamdiu discendum est?* *Quamdiu nos ignorare deprehendimus...* Cato ille... *Latinas literas prope senex... edidit, nec credidit seni turpe discere, quod esse pulcrum homini scire.* Capnio Abdiam Judaeum studiose audit, datque $\delta\iota\delta\alpha\chi\tau\epsilon\omicron\upsilon$

multa-meg a' 'Sidó nyelvet, még pedig étszaka titkon jártatott magához egy 'Sidó Mestert. *Kapnó*-is minden órára egy Aranyat fizetett *Abdiás* 'Sidónak, a' ki ötet tanította azon nyelvre.

487. *Mi az a' mi igen nehéz 's még sem terheli azt, a' ki hordozza?* Az a' Tudomány és az jó Mesterség; a' melly terhére nintsen annak a' kinél vagon...

488. *Mi az oka, hogy a' kik keveset tudnak azok sokat szólnak?* Az üres hordó könnyen kong, de nem a' teli: a' tele buza-fő le-horgad, de az üres egyenesen áll, hogy minden lássa...

524. *Hol változtatták-meg az fene állatok az ő természeteket?* A Nőé Bárkájában... Az KRISTUS ország-lása alatt a' Farkas és Oroszlán szelid Báránnyá válik.

526. *Mitsoda állat az a' melly soha meg-nem szelidül, noha mindenkor az Emberekkel lakik?* A' légy mindenkor fél az Emberektől 's fut elöttök;... a' fetske az Házak körül szaporit, de nem köszöni-meg a' grátziát a' gazdának, mint a' golya...

536. *Mit tanulhatsz a' Ketskétől?* Nagy okosságot. *Mutziánus* látta mikor egy igen hosszú keskeny pallón egybe találkozott két Ketske, az honnan egyik-is meg-nem fordulhatott veszedelem nélkül; az egyik azért lefekszik 's a' másik által mégyen rajta, 's úgy szabadulnak-meg. Ezek nem olvasták a Tzitzéro Könyveit, *De Officiis*, még-is azt tselekedték: néked-is néha el-kell engedned Jussodból, hogy lehessen menekedned több bajodból. *Ut habeas quietum tempus, perde aliquid.*

576. *Mitsoda vízre volna nagy szükség az Embereknek?* Az *Sélemnus* folyó vizére Görög-Országban, a' mellyről azt írja *Pausaniás*: hogy ha valaki benne meg-feredett, elméjéből

pro singulis horis singulos aureos... Hieronymus senex Hebraicas literas addidicit, solitus Judaeum quendam noctu adire.

892. *Quidnam valde magnum est, et tamen hominem minime gravate? Artes et scientiae grandes et magnae sunt, et tamen portatu leves...*

892. *Qui fit, ut qui minimum sciunt, ferme plurimum loqui soleant? Pulsa dolia vaeua et inania, illico magnum sonum edunt, contra plena, exiguum. Agricolae spicas libentius vident, quae inclinatae versus terram vergunt, cassae et inanes sunt, quae ob levitatem sursum tolluntur.*

265. *Quibus in locis etiam atrocissima animalia feritatem deposuerunt? In arca Noae... Longe est sublimius et divinius, quod de regno Christi praedictum fuit, nimirum immutatum iri, lupos, ursos, leones in animantia mansueta et pacifica.*

280. *Quaenam animalia quantumvis domestica, quae nunquam humano convictu mansuescunt...? Musca et hirundo. Ista semper pavitat, ne quid mali patiatur... Ciconia... non mediocre contubernii gratiam refert... Contra hirundo, postea quam sub nostro tecto suos educavit pullos, abit, nulla relata gratia communicati hospitii.*

273. *Da solertiae aliquod exemplum... in capris. Eam Mutianus... visam sibi prodidit in ponte praetenui, duabus obviis e diverso cum circumactum angustiae non caperent, nec reciprocationem longitudo...; alteram decubuisse, atque ita alteram proculcatae supergressam, etiamsi libros de amicitia non legissent. Sic nos concedamus de nostro jure, ut careamus lite. Augustin. narrat apud Poenos fuisse Proverb. Ut habeas quietum tempus, perde aliquid.*

322. *Creditum fuit, Selemnum amnem eam vim habere, ut qui viri, quaeve foeminae se in eo abluissent, amorum suorum continuo obliviscerentur (Pausan. l. 7.)*

ki-vesztette a' máshoz való testi kíván-
ságot, szeretetet.

577. *Mikor szomjuhozott a' Kút-
Fő?* Mikor a' KRISTUS, ki minden
kegyelemnek Kút-Feje... azt mondotta
a' Samaritana Asszonynak: *Adj in-
nom nékem. Fontos salientis aquae si-
tiens modicam petit undam.*

578. *A' Viz-é magossabb vagy a'
Föld?* A' viz egészen körül vészi a'
föld' kerekességét, úgy-hogy a' föld vi-
zen láttassék fundálatotnak lenni; de
affelől el-nem borítja...

579. *Mitsoda város vagyon a' vizen
fundálva?... Vénétzia;* a' melly az
Ádriai Tenger' széliben oly bölcsen
vagyon építetve, hogy soha még el-
lenség meg nem vette: nevezik *Régina
maris* tenger Királynéjának, gyönyö-
rűség Paraditsomának.

583. *Mitsoda lágy rontja-meg az
erőt?* A' melly kö-sziklán a' Hangyák
sokat járnak, meg-vászlalják: de lágy
a' viz, kemény a' kö, még-is a' követ
el-koptatja a' viz: *Quid magis est du-
rum saxo, quid mollius unda? Dura
tamen molli saxa cavantur aqua.* Hi-
jában panaszolsz szived keménységé-
re: mert ha gyakorta tsepegtetnéd az
ISTEN Beszéde' vizének tsepjeit arra,
meg-lágyitaná a' gyümölcstőzsésre.

584. *Hol leg-drágább a' Viz?* A'
kortsomán, az holott egy árron adják
a' Bórral, belé-elegyítvén a' Bórba a'
vizet. A' KRISTUS a' vizet változ-
tatta Bórrá, ő pedig a' Bort vízzé...

585. *Mitsoda Viz neveli a' Tüzet?*
A' Tenger vize, sós és 'siros termé-
szete miatt.

586. *Mitsoda Viz mégyen fel-felé?*
Az ISTEN-felő Embereknek köny-
hullatások, a' mellyeket Isten a' maga
tömlőjébe szed Isten eleibe mennek, és
az igaz özvegyeknek sírások.

589. *Mitsoda kö leg-erősebb?* Az
Adamás-Kő; a' mellyet pörölyvel el-
rontani nem lehet; de ha meleg
Ketske-vérrel meg-hintik, az el-rontja.
Ennél pedig erősebb' a' bűnben meg-
átalkodott szív; a' mellyet csak egye-
dül a' Bárány KRISTUSnak Vére lá-
gyíthat-meg.

315. *Ubinam ipsum fontem sitivise,
se, mihi commonstrabis?* Id mihi non
erit difficile, recognoscenti Evange-
licam historiam (Johan. 4.), ubi *Fons
salientis aquae sitiens modicam petit
aquam.*

316. *Aquane an terra altior est?*
Aqua certe orbem terrarum ita undi-
que ambit,... ut videatur fundata su-
per aquas... cum mare altius sit terra,
nihilominus non operit terram.

317. *Quaenam urbs in aquis fun-
data... aquis pro muro munitur?*
Urbs Veneta in sinu maris Adria-
tici... neque unquam... in externi hos-
tis potestatem venit. ...regina maris,
paradisus deliciarum a nonnullis ap-
pellata.

319. *Quaenam tenuissima ac levis-
sima saxum etiam durissimum exha-
urit?* Aqua... saxum excavat... *Quid
magis est durum saxo, quid mollius
unda? Dura tamen molli saxa cavantur
aqua.* Venit in mentem Plinii, qui
trahit, inveniri silices formicarum
pedibus attritos...

Ejus autem cor, qui frequenter et
sedulo verbum Dei audit, tandem
emollit, ut ejus suavitatem et fruc-
tum plane percipiat.

327. *Ubi carissime venditur aqua?*
In oenopolio, ubi a cauponibus... vino
permiscetur, et tantidem quanti vi-
num vaenit... ii sunt qui faciunt de
vino aquam, cum Dominus Jesus
contra aquam in vinum verterit.

329. *Quae aquae non extinguunt
incendium?* Marinae, idque propter
salsedinem, quae igni quasi vires sub-
ministrat.

330. *Quae aqua e terra in coleum as-
cendit?* Lacrymae piorum, *quas in
suum utrem colligit Dominus, inprimis
viduarum...*

208. *Quinam lapis... ferri ignisque
contemptor est?* Adamas; qui ne ferro
quidem cedit...; solo autem hircorum
sanguine calido dissolvitur... Nullus
autem adamas corde saxeo peccato-
rum durior. Hoc igitur cor ferreum...
emollit sanguis Christi, sanguis illius
agni candidi.

590. *Mítsoda Kő drágább? A' Malom-kő, a' melly által az élet táp'áltatik. Kedvetlen a' Malom zörgés de hasznos: Devitat quicumque molam, fugit ille farinam.*

603. *Mítsoda tsudálatos Vizek vagynak? Igen tsudálatos a' Nilus-vize, melly Égyiptom földét meg-öntözi 's termékennyé teszi; Indiában az Indus-vize, a' melly nem tsak meg-öntözi, hanem bé-is veti...*

606. *Mellyek a' Halál Követei? A' Vénség, Nyavalyák, történetek. Egy Ember frigyét tett vólt az Halállal, hogy az Halál addig utánna nem mégyen, mig Követei által meg-nem izeni. Ebben bizván, vigon töltötte ide-jét minden testi gyönyörűségben, utól-só végéről nem gondolkodott, 's azonban eleibe áll az Halál, hogy elvigye. Panaszol az Ember, hogy nem állott fogadásának. Követeit előre nem küldötte? Igen-is, a' mit ígért a' Halál, bé-töltötte, ugy felelt: Mert mikor az előtt hat Esztendővel hideg-lelésbe vólt, azután fő-fájásba, oldal-nyilalásba ...ezek mind az ő Követei vóttanak...*

615. *Mítsoda Nyavalyát nem-lehet el-titkolni? Az Hurutot, a' Szeretetet. Mert mint a' tűz vagy füst, vagy melege, vagy fényessége által magát ki-jelenti. Ugy ezek-is jelt adnak jelen létek iránt.*

621. *Mítsoda vagyon több az emberek között? Orvos. Az Emberek mind orvosok akarnak lenni; mindnyájan akarják gyógyítani a' mások erőtelenségeiket; de a magáét senki sem.*

622. *Mítsoda mesterségnek hisznek könnyen az Emberek? Az Orvosi mesterségnek... holott a' hazugság egy helyt nem lehet károsabb mint itt...*

624. *Mikor vagyon roszszul dolga az Orvos Doctornak? Mikor másnak jól vagyon dolga.*

625. *Hány ábrázatja vagyon a' Médikusnak? Azt mondják, három:*

206. *Qui lapis preciosissimum? Molaris, cum eo ad vitae humanae usum carere neutiquam possimus. Ego molarum stridoribus vehementer offendor. Atqui sine molis non licet vivere. Devitat quicumque molam, fugit ille farinam.*

332. *Nilus in Aegypto... (333) agros Aegypti foecundat... Indus fluvius... non aqua solum irrigat, sed et magnam secum vim seminum, frumenti, similiumque dicitur deportare, atque ita agros conserere.*

1188. *Nuntii mortis quot sunt? Hugo hos tres recenset: Casum, infirmitatem, senectutem... Quidam cum morte paciscebatur, ne se improvisum opprimeret, sed mitteret prius, qui moneret quique indicaret ipsam appropinquare. ...his pollicitationibus fretus, idem elatus, animo securo vitam egit, eumque minime metueret, ecce mors ipsum ablatum adest. ...miser ille ...queritur graviter, se praeter datam fidem ...abripi ...neminem enim adfuisse, qui ipsius adventum praenuntiavit. At contra mors, plurimos ad ipsum ablegatos demonstrat. Nonne et annis ab hinc sex febris laborasti, ... saepe cum tussi capitisque doloribus es conflictatus?*

1108. *Quinam morbi celari non possunt? Pervulgata vox est, quâ negamus, amorem tussimque celari posse, quod hujusmodi sint morbi, ... ut invitatis nobis sese prodant. Quis enim celaverit ignem, Lumine qui semper proditur ipse suo?*

1092. *Quaenam ars seu facultas est, cujus plurimi sunt professores? Medicina (Következik az ismert anekdotának egyik változata.) 1903 Quidam ex patribus: In mundo omnes volunt esse medici, omnes volunt aliorum infirmitate curare, nemo suas.*

1091. *Quaenam illa ars est, cui omnium facillime creditur?... Medicina..., cum sit periculum in nullo mendacio majus.*

1101. *Quando medici omnium pessime habent? Cum reliqui omnium optime.*

1097. *Medicus quot habet facies? Tres medicus facies habet: unam*

mikor az Beteghez mégyen, mint ha *Angyal* lépnék-bé az ajtaján; mikor meggyógyítja, úgy betsülli, mint az *ISTENT*; de mikor osztán el-mégyen jutalmat kívánván, úgy nézik, mint az *Ördögöt*. Azért *Medicus trifrons*, három képe vagyon az Orvosnak. Ez okon helyes az ő *Régulájok: Accipe, dum dolet*. Mikoron fáj a' betegnek, viseld gondját erszényednek: *Est medicinalis Medicorum regula talis: Ut dicant, da, da, cum clamat languidus ah! ah!* Ez az *Médikusok'* *Regulája*: mikor kiált Beteg szája, akkor mar-kát Arany szállja.

626. *Mi kívánatik az új Médikus-nak?* Uj temetőkert. Köz-beszéd az: *Nem tudós Orvos Doctor az, a' ki elő-sőben harminzat meg-nem öl. Még pe-dig, a' mi nagyobb, nem-is tsak büntetetlen, hanem fizetésért... Bóldogok azért a' Médikusok, mert a' kiket meg-gyogyitanak, azok mindenek előtt forognak s őket ditsérik; a' kik körül pedig Mesterségek hibáznak, azok a' föld-alá takaríttatnak, hogy meg-ne es-mértessenek...*

Nem folytatom tovább az összehasonlítást. Aki nem restelli a fárad-ságot, *HEIDFELD* terjedelmes gyűjteményéből bizonyára még jócskán megszerezheti a fenn közölt párhuzamos helyeket.

A fenti összehasonlításból látszik, hogy *BOD PÉTER* anyagának összeválogatását olvasóközönségének érdeklődési köréhez szabja. Előadása nem egyszerű fordítás: legtöbbször rövidebben, de ahol szükségét látja, bővebben adja elő mondanivalóit az eredetnél. A példákhoz fűződő tanul-ságot sem mindig veszi át *HEIDFELD*-tól. Gyakran maga vonja le a tanulságot a példák-ból. Ahol alkalom nyílik reá, a magyar életből és tör-ténelemből is merit. Így a 110. kérdésben, ahol a legerősebb emberekről van szó, Toldát is fölemlíti: „Ehez hasonló volt *Toldi Miklós* Magyar-Or-szágbán, a' ki az erős Vad-Bikát farkánál fogva oda vonta, a' hová akarta“. A 477. kérdésben a nagy méccénások közt Mátyást hozza elő: „*Mátyás király* sok tudós embereket nagy betsületben tartott.“ Anekdó-tái közt vannak olyanok is, melyek magyar származásra vallanak. Ilyen pl. a ravasz prókátor anekdótája, ki vonakodik hamis ügyet föl vállalni, de végre mikor nagy summa arany pénzzel kínálják, melyekre Szent László fegyveres képe volt verve, így kiált föl: „*Ennyi fegyveresnek ki állhatna ellene, rabodáá tettél!*“ (129. l.). Az imádságról szólva elrettentő például említi fel az egyszeri embert, aki így könyörgött: „*Mi Atyánk, ki Szólga, viselj gondot a' lóra. Szenteltessék meg a' te neved. Hát mit főznek ebédre? Jőjjön el a' te Országod. El ne cseréld a' kártyát stb*“. (6. l.) Előadását gyakran fűszerezi magyar közmondásokkal: *A' nyomtató ökörnek ne kösd*

quando rogatur, Angelicam: mox est, cum juvat, ipse Deus. Ast ubi curato poscit sua munera morbo, Horridus apparet terribilisque Satan. Ergo, Accipe dum dolet, ut medicorum filiis in ore est... Est medicinalis medicorum regula talis, Ut dicant da, da, cum clamat languidus ah! ah!

1099. *Hinc illud pervulgatum: Novo medico, novo opus esse sepulcreto. Et, nullum medicum esse peritum, nisi tri-ginta homines ad orcum demiserit. Et cum illud faciunt, insuper mercedem exigunt. Nioeles ejusmodi medicos felices affirmabat.*

1100. *Quoniam successus eorum sol intrueretur, errores autem eorum tel-lus operiret.*

fel a' száját (15. l.) *a' vas-szeg magát ki-mutatja a' 'sákból* (32. l.) *Nem oda vág, a' hová néz* (62. l.) *Mond-ki az igazat 's bé-török a' fejed* (72. l.) *Jobb ma egy Veréb, mint hálnap egy tuzok* (114. l.) *Zavaros vízben fogják az halat* (126. l.) *A' kinek ideje vagyon, élete vagyon* (155. l.) *Nin-tsen Rósa tövis nélkül* (169. l.) stb. Némely közmondást találósmese formában közöl: *Mi kövéríti-meg a' Szántó-földet?* *A' Gazdának nyoma.* (127. l.) *Gyertya Világnál mit nem jó választani?* *Posztót és Feleséget,* *mindenikben megtsalakozhatol.* (41. l.) (Szatmármegyében ilyen formában ismerik: *Lámpavilágnál szépet, harmaton jó fület nem kell nézni.*) *Kiről mondják: egyszer pírul, sokszor sárgul?* *A' ki kölesönt kér* (125. l.)

Külön figyelmet érdemelne a *Szent Hilarius* nyelve: ez a fordulatossá, népies szólásokban gazdag stílus. Régi magyar nyelvünkben *PAZMANY* nyelvét kivéve ritkaság a szójáték. *BOD PÉTER* a szójátékot is kedveli: sok asszony férjének nem „fél-segítője”, hanem „félszegítője” (37. l.) „az Dynásták-is Dánisták” (106. l.) Népi eredetű szójáték: *Melyik Vallás nehezebb?* *A' kár-vallás* (8. l.) Számos ritka vagy másutt nem található tájszót is használ: „A' szív forrás; a' nyelv *tsorgó*, a' mi benne vagyon, azon *ki-tsoronkál* a' piatzra (27.) Az eledelnek... a' *sonkolyossa* mégyen ki a' veríték által (30.) ... meg-látta benne *el-vájult, agastán*, halálszin. rántzos ábrázatját (52. l.) *A' Kakas* ha meg-győzi társát, mindjárt *ki-kikéri* győzedelmét (68.) ... titkon a' *Juhokat* meg-ölögette 's *ellegette* (= *eszegette* 75. l.) *A' Lélek* test nélkül nem *egertsél* a' földi dolgokon (95. l.)... az *őszi harmattól* (= dér) meg-süttetett lengedező falevél (99. l.)... a' költött dolgoknak homályában *baglyoskodtanak* (111. l.)... *A' Bika ökleldezett*, az *Egér* nevette (152. l.) *A' ki...* rendes hivatalját nem követi, azt el-borítja a' *paisos szegénység* (154. l.)

Feladatomon túl vinne e kérdés további vizsgálata. Valószínű, hogy a *Szent Hilarius*-nak nem egyedüli forrása *HEIDFELD* műve. Meríthetett imitt-amott más szerzőtől is. De kútforrásai közt mindenesetre szerepel a magyar szájhagyomány is.